

יסודות האתיקה הרבנית

- א. מבוא
- ב. הכח שיש ביד הרב בשלו הוא נדרש לכללים אתיים
- ג. שיקולים בהפעלת כח (---)
1. סוגיית סמכותו של הרב ללכת קמעא קמעא
2. סוגיית סמכותו של הרב בשעה שהוא מפעיל כוח
- ד. מינויים (---)
1. דו הערכיות של מינוי קרובים
2. נכונותו לפנות את המקום כאשר יש טוב ממנו
- ה. האתיקה בתחום העריות בעבודתו של הרב
1. יסודות האיסור
2. הדרך בה התמודדו חכמים עם המשמעות ההלכתית של סוגיה זו
3. ניצול המרות
- ו. סיכום

א. מבוא

בעדינות מרובה יש לעסוק בשאלת האתיקה הרבנית! הרבנות בישראל, העומדת בראש מוסד ההלכה, צריכה להיות נערצת ומכובדת בשל העובדה שהיא מוסרת התורה מדור לדור. בלי הערצה וכבוד אלו לא ניתן לקיים את שלשלת מסירת התורה בישראל. יש שביארו, לדוגמה, את מצוות כיבוד אב ואם כחלק ממצוות כבוד שמיים. חז"ל עצמם אמרו כי השווה הקב"ה את כיבוד אב ואם לכבוד שמיים, והדבר מלמד על הקשר שבין שני העניינים. מקל וחומר ניתן לדבר על חובת שמירת מעמדו של פוסק ההלכה ומלמד התורה. על כן אנו מוצאים הלכות רבות הנוגעות לכבוד תלמידי חכמים ובמיוחד לאלה העומדים בראש המערכת. כדאי להסביר במפורש את ההשוואה בין (א) כיבוד אב ואם כחלק מכבוד שמים לב(ב) כבוד תלמידי חכמים, למשל, כך: כיבוד אב ואם, לגישה זו, מושגת על היותם מעבירי המסורת מדור לדור. באותו אופן ניתן להתייחס וכו'. אני מסמיך אותך לתקן.

רגישות לאתיקה מורה כי גם צד שני למטבע. קיימת סכנה כי דווקא בשל מעמד מיוחד זה ינוצל הכוח שביד הרב לרעה. החשש אינו נוגע לטובים ולצדיקים שברבנים אשר יודעים להתעלות מעל כל עניינים אלה. ברם, בשל העובדה שמעמד זה ניתן לרב מעצם היותו רב, ואין לנו הבטחה כי כל הרבנים יהיו צדיקים גמורים, קיים צורך חיוני לקבוע כללי אתיקה שיבטיחו את השימוש בסמכות הרבנית רק כשהיא מכוונת לשם שמיים. בישראל הרי שהסכנה קיימת ברבנים נמוכים יותר של הרב [משמעות המילים אינה מובנת לחלוטין].

1. הערה אישית: פרק זה קשה עלי מאוד לכתיבה. אני עוסק בו מתוך נאמנות לכלל אתי מרכזי שהובא כבר באחד השיעורים הקודמים - "קשוח עצמך ואחר כך קשוח אחרים". לא ניתן לדבר על אתיקה יהודית בלי שהמדברים עצמם - הרבנים - יקדימו לכל דבר את האתיקה הרבנית. [כיצד לנסח את ההערה?] אפשר למחוק את ההערה לחלוטין

את עצם הרעיון של הכוח המסוכן והמשחית למדנו מדיני המלך בישראל. התורה מודעת לצורך לתת למלך את היכולת למלא את תפקידו במלוא העוצמה - "שום תשים עליך מלך, שתהא אימתו עליך" - ובד בבד התורה מודעת לסכנה הגדולה כי דווקא כוח זה ישחית את המלך בישראל. הרב בישראל אינו בעל כוח מדיני. אין לו גייסות והוא אינו פועל מכוון של עוצמות שלטוניות. אף על פי כן, יש לרב בישראל כוח עצום מסיבות שונות שמיד נבחן אותן. בשל כך מוטל עלינו לבחון האם קיימות הדרכות אתיות המחייבות את הרב באופן מיוחד.

ב. הכוח שיש ביד הרב בשלו הוא נדרש לכללים אתיים / הכוח הנמצא ביד' הרב ומשמעותו

א. כבוד הרב ככבוד שמיים: במקורות רבים אנו מוצאים כי כבודו של הרב משול לכבוד שמיים. לפיכך, הפוגע ברב אינו פוגע רק בו באופן אישי, אלא גם בריבוננו של עולם, כביכול. מדובר בהגנה משמעותית שיש לרב מפני ביקורת, שהרי לעולם קיים החשש אצל המבקר שמא הוא פוגע בכבוד שמיים.

ב. יחסי תלמיד ורב: ישנן הלכות רבות העוסקות בנאמנות העמוקה של התלמיד לרב. זו הדרך בה משתלשלת תורה בישראל. נאמנות מיוחדת זו עלולה להפוך לניצול, שעבוד, מניעת התפתחות אישית ועניינים מסוכנים אחרים.

ג. אי קיומה של הפרדת רשויות: אחד מיסודות המאבק האתי בסכנות הכח הוא הפרדת הרשויות, כאשר לאף רשות אין כוח בלתי מוגבל. בעבודת הרבנות בדרך כלל אין הפרדת רשויות - הרב הוא גם המחוקק, גם השופט, ובקהילות מסוימות הוא גם המוציא לפועל.

ד. כוליותה של ההלכה: התפיסה המקובלת היא שההלכה מקיפה את כל תחומי העיסוק של האדם ואת כל הנושאים בתוכם. בשל כך, עוצמת נושאי ההלכה - הרבנים - היא בלתי מוגבלת, שכן אין תחום שהם לא חלק ממנו.

ה. היותם מעל לביקורת: ככל שהתפיסה המבוטאת במימרא "אפילו אם יאמרו לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין" הולכת וגוברת, מוצא עולם הרבנות מחוץ לאפשרות הביקורת. ככל מקום בו יש ציפייה לנאמנות מוחלטת ישנן סכנות אתיות חמורות.

ו. ייחוס רוח הקודש לרב: בקהילות מסוימות טוענים כי הרב הוא בעל רוח הקודש. בשל כך, דבריו אינם נאמרים מכוחו של ההיגיון בלבד, כי אם מכוחם של מקורות עליונים, והם כדברי נבואה ממש. יחס זה טומן בחובו סכנות מרובות של ניצול מעמד זה בצורה מושחתת.

ז. הרב דן יחידי: על אף דברי המשנה "אל תהי דין יחידי" הרב מוצא עצמו דן יחידי פעמים רבות. דבריו נאמרים אפוא בלא שהזדקק הרב, מבחינה מבנית, להתעמת עם דעות אחרות וללמוד מהן, תוך אפשרות שהרב עצמו ישנה את דעתו.

אלה הן רק חלק מהסיבות המבטאות את העוצמה אדירה שיש ביד הרב. אחד הכללים היסודיים באתיקה הוא שבכל מקום בו יש כוח רב, ישנה סכנה של גלישה לניצול. אנו מוצאים זאת הרבה מאוד בתנ"ך. נדגים זאת בשתי דוגמאות, שאינן לקוחות מהעולם המלוכני, כי אם דווקא מהעולם הדתי: ראשונה בהן היא בני עלי, שהיו בניו של הכהן הגדול ושמרו את משמרת הקודש במשכן שילה, ואף על פי כן עשו נבלות גדולות - הן כאשר חטאו בחטא המזלג והן כאשר התעללו בנשים הצובאות פתח אוהל מועד. דוגמה שניה לניצול היא דברי הושע

על הכהנים בימיו: "חטאת עמי יאכלו וְאֶל עֹנֵם יִשְׂאוּ נַפְשׁוֹ" (הושע ד, ח), לאמור: "...אל עון העם ישאו הכהנים כל אחד נפשו, אומרים: מתי יחטאו ויביאו חטאת ואשם ונאכלם" (רד"ק שם). הכהנים בבמות או בבית המקדש מייחלים לכך שהעם יחטא, כדי שהם יוכלו לאכול מבשר הזבח! הנה כי כן, קיימת סכנה גדולה של הידרדרות וניצול המעמד הדתי העליון, ונפילה לתהומות לא ישוערו.

כיצד אפוא מתמודדים עם סכנות הכוח מחד גיסא, מותירים אותו על כנו כדי שיוכל לשמש במהותו מאידך גיסא?

פרשת המלך מלמדת כי ההתמודדות עם הסכנות האתיות הנובעות מכוח צריכה להיעשות בשתי דרכים. דרך אחת היא הדרך החיובית - כתיבת ספר תורה, שמשמעה שינון מתמיד של החובות ושל הזהירות מפני גלישה. הדרך השנייה היא הדרך השוללת, מתבטאת בדיני לא ירבה, המותירים את המלך תמיד במרחק משיא כוחו, ואינם מאפשרים לו אפוא לגלוש במדרון החלקלק.

אנו מוצאים רבנים רבים שהיו מודעים לכך, ואף פעלו ונזהרו מפני המדרון החלקלק בדרכים שונות:

א. זהירות מלפסוע על ראשי עם קודש: "שאלו תלמידיו את ר' אלעזר בן שמוע: במה הארכת ימים? אמר להן: מימי לא עשייתי בית הכנסת קפנדריא, ולא פסעתי על ראשי עם קודש..." (סוטה לא ע"א). רש"י מבאר שם: "שהיו יושבים התלמידים בבית המדרש על גבי קרקע והמהלך ביניהם כשהן יושבין ונכנס לישב במקומו מרחיב פסיעותיו בעל כרחו והוא לשון מפסע ונראה כמפסע על ראשיהם לפיכך צריך להקדים או ישב לו מבחוץ". ניתן ללמוד אפוא על החשש שלא להתגאות על עם הקודש כשפוסעים על ראשו.

ב. דברי מוסר פנימיים: "מר זוטרא חסידא כי הוו מכתפי ליה בשבתא דריגלא אמר הכי: כי לא לעולם חסן ואם נזר לדור ודור" (סנהדרין ז ע"ב). כדאי להסביר את משמעות הפסוק (איני רוצה להעמיס. הביטוי "לא לעולם חסן" הוא ביטוי ידוע). מר זוטרא היה מודע מאוד לסכנת ההתגאות בעקבות מצבו, ועל כן נלחם מלחמה פנימית כנגד הסכנות שבדבר.

ג. הימנעות מלעשות את התורה קורדום לחפור בה: "רבי אליעזר בר ר' צדוק אומר: עשה דברים לשם פעלם, ודבר בהם לשמם, אל תעשם עטרה להתגדל בהם, ואל תעשם קורדום להיות עודר בו, וקל וחומר: ומה בלשצר שלא נשתמש אלא בכלי קדש שנעשו כלי חול - נעקר מן העולם, המשתמש בכתרה של תורה - על אחת כמה וכמה" (נדרים סב ע"א). כאן כבר מדובר בעניינים שיש להם משמעות הלכתית, ונדרון בכך בהמשך. הדברים מתאימים גם לנאמר בפרקי אבות "ודאשתמש בתגא חלף".

ד. קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים: "ר' ינאי הוה ליה אילן הנוטה לרשות הרבים, הוה ההוא גברא דהוה ליה נמי אילן הנוטה לרשות הרבים, אתו בני רשות הרבים הוו קא מעכבי עילייה; אתא לקמיה דר' ינאי, א"ל: זיל האידנא ותא למחר. בליליא שדר קצייה לההוא דידיה. למחר אתא לקמיה, א"ל: זיל קוץ. א"ל: הא מר נמי אית ליה! א"ל: זיל חזי, אי קוץ דידי קוץ דידך, אי לא קוץ דידי לא תקוץ את. מעיקרא מאי סבר ולבסוף מאי סבר? מעיקרא סבר: ניחא להו לבני רה"ר דיתבי בטוליה, כיון דחזא דקא מעכבי, שדר קצייה. ולימא ליה: זיל קוץ דידך והדר אקוץ דידי! משום דריש לקיש, דאמר: התקוששו וקושו - קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים (בבא בתרא ס ע"א ע"ב). גמרא זו מלמדת על החובה המוטלת על הרב בפרט לקשוט עצמו לפני שהוא תובע מאחרים. מהדברים עולות שאלות רבות על נוהג של אדמו"רים שונים לנהוג באופן שונה מאשר הם תובעים מקהילתם.

אלו דוגמאות בלבד משפע מקורות העוסקים בשאלות אתיות והתייחסות לכוח שיש ביד חכמים. למעשה, חלק גדול של מסכת אבות הוא הדרכות אתיות לרבנים. **ברם** – [לא ברור הצורך ב"ברם" במשפט (אין ניגוד)] להדרכות אתיות אלו חשיבות מרובה כאשר אנו עוסקים בהתמודדות העולם הפנימי של הרב עם המשמעויות השונות של הכוח שיש בידו. ברם, השאלה העיקרית העומדת לדיון היא שאלת טיבן של ההדרכות האתיות בשעה שהן מתנגשות עם עניינים הלכתיים כאלה ואחרים.

ג. שיקולים בעת הפעלת כח

1. סוגיית סמכותו של הרב ללכת קמעא קמעא

הסוגיה בה נעסוק בשיעור זה אינה סוגיה אתית, כי אם סוגיה הלכתית לעילא ולעילא. **ברם, יש לה השלכות אתיות, וההיבט האתי של הדיון תופס בה מקום. בשל כך אנו עוסקים בה כיום, ודרכה נעסוק בהיבטים נוספים של הדיון האתי.** [ניסוח חלופי: למרות זאת, נעסוק בה מאחר ויש לה השלכות אתיות, וההיבט האתי של הדיון תופס בה מקום. כמו כן, דרכה נעסוק בהיבטים נוספים] **אפשר לקבל את הניסוח החלופי.** הרקע לסוגיה זו הוא תשובת הרשב"א הנודעת, העוסקת בהדרכה לרב העומד מול קהילתו ומתלבט כיצד להתמודד עם ה"עוברים", כלומר: עם אלה שאינם מציינים להוראות הקהילה, לפסיקות ההלכתיות שלו וכדומה. **כדאי להגדיר את הסוגיה בראש הפסקה, ומהגדרה זו להתחיל להשאיר כך**

הרשב"א פותח את תשובתו כך:

"דע: כי לשון רכה תשבור גרם, ולעולם כל מישר ומישר, ופנה דרך לפני העם, להסיר המכשלה את העם צריך לעלות מן הקלה אל החמורה. ואין נוטלין כל החבילה ביחד, ואחר כוונת הלב הדברים אמורים..." (שו"ת הרשב"א ה, רלח).

הבה ננתח את דבריו:

הרשב"א מנחה את תלמידו, מנהיג הקהילה בטוליטולא, כי ינהג בלשון רכה, כיוון שזו הדרך הטובה ביותר. על רב הקהילה להיזהר מלפתוח בפעולות ענישה והחרמה כי אם להתחיל ולפעול לאט לאט.

החידוש בדבריו של הרשב"א הוא בכך שאין הוא קובע שיש להתחיל מעניינים חמורים ולעבור לקלים יותר, כי אם להתחיל ממה שניתן לשנות - "הקלה" - ולאחר מכן לעבור אל "החמורה". לא זו בלבד, אלא שהרשב"א מוסיף כי "אין נוטלין כל החבילה יחד" אלא מותר לפעול אט אט. כל זה אינו קשור לאתיקה, אם כי מדובר בפסק הלכה מרחיק לכת ובהדרכה משמעותית ביותר כלפי דרכו של הרב.

השאלה אותה אנו מעלים בהקשר שיעורים אלה היא: מהי משמעות התוספת "ואחר כוונת הלב הדברים אמורים": כוונת הלב של מי? אלו דברים אמורים?

מהקשר הדברים נראה כי התשובה ברורה. העובדה כי ניתנה לרב סמכות עליונה כל כך, שיש בה אפילו אפשרות לעקור באופן זמני דברי תורה ממקומם בצורה פאסיבית (ובהמשך דבריו הרשב"א מדבר אפילו על פעולות אקטיביות), היא מסוכנת ביותר. היא מסוכנת בשל העובדה שהרב יכול לנצל כוח זה לכיוונים שליליים רבים, וביניהם:

א. להרפות משליחותו, לומר לעצמו באופן מתמיד כי הוא פועל קמעא קמעא, לא להיכנס לעימותים על נושאים עקרוניים וכדו'. בדרך זו הוא מנצל את הסמכות שניתנה לו למטרה עילאית לצורך הצדקת הפאסיביות בה הוא נוקט ורפיון הדעת שיש בו.

ב. להאדיר את שמו. הקהילה הרואה כי הרב כל כך גדול עד שהוא נוטל על עצמו את האחריות הענקית לקבוע מה כן יקיימו ומה לא, והוא המעצב את הדרך ההלכתית בצורה נועזת כל כך. מדברי הרשב"א, המתייחסים לכוונת הלב וליראת השמיים של הפוסק, אנו למדים שני דברים. ראשית, אנו למדים כי הרשב"א היה מודע לבעיה, לאנרגיה העצומה הניתנת בידיו של פוסק ההלכה ומנהיג הקהילה; שנית, אנו למדים כי לא ניתן להתמודד עם בעיה זו בצורה משפטית המגדירה נורמות של התנהגות, אלא רק בפנייה אל ליבו של הפוסק, ובקביעה כי הכל תלוי בכוונת הלב האמיתית שלו. עיקרון זה נמצא הרבה בתשובות הלכתיות. אנו מוצאים כי פעמים רבות נאמר "ובלבד שיכוון לבו לשמיים"; "ואחר כוונת הלב הם הדברים"; "אלו הדברים המסורים ללב"; "וד' יראה ללבב" וכדומה. כל אימת שניסוח הלכתי פונה לתחומים אלה אנו חושפים עדות לאתגר אתי רב מעלה העומד בשורש הפסיקה המיוחדת בדרך זו, ועל כן הצורך להזהיר מפניו.

מקבילה לאזהרות הנובעות מסכנת הכוח, והפונות ללבו של המנהיג, אנו מוצאים בדיני המלך. לאחר שנפסק כי המלך רשאי לעשות פעולות רבות החורגות מהנורמות המשפטיות הרבות קובע הרמב"ם את הצורך בפנייה לכוונתו ומגמתו:

כל הארץ שכובש הרי היא שלו, ונותן לעבדיו ולאנשי המלחמה כפי מה שירצה, ומניח לעצמו כפי מה שירצה, ובכל אלו הדברים דינו דין, ובכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה', שאין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו (משנה תורה, הלכות מלכים ד, י).

שורשי המודעות לסכנת הכוח, וההתמודדות עם סכנות אלה גם בפנייה למגמה ולמחשבה הם המקבילים לסוגיית הרב בקהילתו. יש לזכור כי המחויבות היא כפולה: גם כלפי העם וגם כלפי הקב"ה.

2. סוגיית סמכותו של הרב בשעה שהוא מפעיל כוח

הרשב"א בתשובתו דלעיל אינו טוען כי אסור לרב להפעיל כוח וסמכות. הוא מעצב את דרכו באופן שקודם ינסה בלשון רכה ובהתקדמות איטית, אך יש שלב בו על הרב לפנות לשימוש בפריבילגיה המיוחדת של השלטון, והיא הכוח. ברם, גם להפעלת הכוח יש כללים אתיים:

"ואם לא ישמעו, ויעברו בשלח יעבורו, תלוש ומרוט, טול מקל והך על קדקדם, אלף ופרוטרוט. היש דבר שצריך שישקול הפסד כנגד שכר. וצריך מתון והסכמה והמלכה, ומתוך כך יסור הרבים לשום שמים? כי כל שהמעשה גדול, וחזקת היד רצה, צריך יותר השגחה והסרת הכעס. וצריך שיהא הדיין חושש את עצמו, שמא אש קנאתו לשם יתברך תבער בו, ותהיה גורמת להעלם הדרך הטוב והנכון מעליו. על כן, כי תבא הנקימה לפניו, בעודה בכפו לא יבלענה, שמא יאכלנה פגא. אלא יבשלנה, וימתיקנה בסוד הזקנים, וישרים בלבותם. ואם יש אנשים רשעים מפורסמים, ורצית למתקם, ועוד הם בתמרוריהם עומדים, תמנה עם הזקנים, בין הלקות, בין לקוץ יד או רגל, ואפי' להמיתו..." (שם).

דבריו של הרשב"א ברורים וחדים. אם הם לא שומעים, והציבור אינו מושפע מהדרך בה הלך הרב, יש מצב בו הוא צריך לעבור למרוט, ליטול מקל ולהכות על קודקודם. ברם, פעולה זו מחייבת שיקול דעת גדול, ויש צורך עצום לשקול הפסד כנגד שכר. זה עדיין איננו שיקול אתי, בשל העובדה שעיקר סוג זה של שיקולים הוא שיקולים תועלתיים, לאמור: על הדיין לבחון את התועלת בדרך בה הוא הולך.

ברם, הרשב"א מתייחס גם כאן לסכנות אתיות רבות, שעיקרן פעולות הבאות לרצות את עולמו הפנימי, ואת אש קנאתו העצמית, ואינן מכוונות כלפי המטרה עצמה, שהיא יסור העוברים על דת התורה.

מה אפוא הצעותיו של הרשב"א ודרכי ההתמודדות עם הסכנות האתיות של הפעלת כוח בלתי מבוקרת ?

- א. בראש ובראשונה, ככל עניין אתי הרשב"א מחייב את המודעות לסכנה.
- ב. גם כאן מדגיש הרשב"א את "יסור הרבים לשם שמיים". זהו אחד הכלים היסודיים של התמודדות עם שאלות אתיות.
- ג. "...וצריך מתון והסכמה והמלכה" - בשעה שהמנהיג עומד להפעיל כוח הוא צריך ליצור מערכת נורמטיבית של:
 - 1) "מתון", כלומר: נוהל שלא יאפשר פעולה כתוצאה מקפריזות, כי אם יחייב מתינות. גם בהמשך הוא מזהיר מפני אכילת "פגא".
 - 2) "הסכמה והמלכה", כלומר: היחיד אינו רשאי לפעול לבד. הוא צריך להתייעץ ולהימלך, ולהגיע להסכמה על דרך זו.כאן כבר אין מדובר בפנייה לכוונות בלבד, כי אם ליצירת נוהל מיוחד.

- ד. מתינות לא רק בהכרעה העקרונית, אלא גם בעשייה עצמה. יש צורך להימנות עם הזקנים, ואז להפעיל כוח.
- למדנו אפוא כי המודעות לסכנות האתיות השונות הנובעות מסמכותו של הרב מחייבות את הרב לשני הכיוונים - הן בשעה שהוא פועל בדרך של "קמעא קמעא" והן בשעה שהוא פועל בעוצמה.

ד. מינויים (הצעת כותרת חדשה וברורה יותר – אולי – שיקולים במינוי בעלי תפקידים) ההצעה החדשה טובה מאוד.

1. דו הערכיות של מינוי קרובים:

מינויים לתפקידים שונים הם בעלי משמעות רחבה מאוד. יש להם משמעות במישור הציבורי לאומי - מיהו המנהיג הנבחר והאם יש לו כישורים ראויים ומוטיבציה ראויה להיות המנהיג הראוי, ויש להם משמעות במישור הפרטי, שכן המינוי מעניק לממונה טובות הנאה שונות, כגון משכורת מצד הציבור, מעמד מכובד וכדו'.

הבה נגדיר את הבעיה. מחד גיסא, במקום בתורה בו כתוב על הראויים להיות ממונים למשרות שונות מדובר על התאמה עניינית, מוסרית וערכית: "וְאֵתָהּ תִּחְזֶה מִכָּל הָעָם אִנְשֵׁי חַיִּל וְרָאִי אֱלֹהִים אִנְשֵׁי אָמֶת שְׂנֵאֵי בְּצַע וְשִׁמְתָּ עֲלֵהֶם שְׂרֵי אֲלָפִים שְׂרֵי מֵאוֹת שְׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרֵת". [לא זו בלבד, אלא שאנו למדים כי מבחינה היסטורית לא מונו לתפקיד בנים של גדולי האומה בשל העובדה שלא היו מתאימים. כך אנו רואים אצל עלי ובניו, ועוד יותר אצל שמואל ובניו.] [אולי עדיף שהמשפט יופיע בסוף הפסקה] נכון, אפשר להעביר התורה שבעל פה מתייחסת לשאלת המינויים השונים של הדיינים (ולצורך מאמר זה אין אנו מבחינים בין המינויים השונים) כאחד הנושאים העיקריים הקובעים את ירושת הארץ: "...למען תחיה וירשת את הארץ. מלמד שמנוי הדיינים כדי להחיות את ישראל ולהושיבם על אדמתם ושלא להפילם בחרב" (ספרי שופטים א). לא זו בלבד, אלא שאנו למדים כי מבחינה היסטורית לא מונו לתפקידים ציבוריים בנים של גדולי האומה בשל העובדה שלא היו מתאימים. כך אנו רואים אצל עלי ובניו, ועוד יותר אצל שמואל ובניו.

דברי חכמים מתייחסים במפורש לנגיעות השונות במינויים השונים:

לא תכירו פנים במשפט - זה הממונה להושיב דיינים. שמא תאמר איש פלוני נאה אושיבנו דין, ואיש פלוני גבור אושיבנו דין, איש פלוני קרובי אושיבנו דין, איש פלוני הלונני ממון

אוישיבנו דיין, איש פלוני יודע בכל לשון אושיבנו דיין - נמצאת מזכה את החייב ומחייב את הזכאי, לא מפני שהוא רשע ולא מפני שאינו יודע מעלה עליו כאלו הכיר פנים בדין ספרי דברים א, יז

ייתכן וכאן מדובר בדוגמה המחלחלת מעולם האתיקה לעולם ההלכה, והדברים מנוסחים לכאורה בניסוח הלכתי.

מדובר באחריות שאינה מוטלת רק על הממנה אלא גם על הממונה:

”לא תשא - אמר רבי זעירא אם בשבועת שוא הכתוב מדבר הרי אמר לא תשבעו בשמי לשקר, מה תלמוד לומר לא תשא את שם ד' א-להיך לשוא? שלא תקבל עליך שררה ואין אתה ראוי לשררה!”

פסיקתא רבתי כב

מאידך גיסא, ההלכה רואה בחיוב את עניין השלשלת בתחום המיניוויים. ירושת התפקיד היא אחד היסודות המובהקים של העולם הרבני, ויש לה שורשים הן בהלכה והן במנהג, כמו גם בהיסטוריה היהודית. שני המודלים העיקריים העומדים בבסיס מאמר זה כוללים בתוכם מרכיב מרכזי של ירושת התפקיד. הכהונה היא תפקיד העובר בירושה, ואדם שאינו בא ממשפחת כהנים אינו יכול להיעשות לכהן. על המלך נאמר ”למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל” (דברים יז, כ), וחכמים למדו מפסוק זה את עיקרון ירושת כל התפקידים הציבוריים: ”הוא ובניו - שאם הוא מת בנו עומד תחתיו. ואין לי אלא זה בלבד, מנין לכל פרנסי ישראל שבניהם עומדים תחתיהם? ת”ל הוא ובניו בקרב ישראל” (ספרי שופטים יט).

גם בעולמה של האגדה אנו מוצאים יחס אמביוולנטי לשאלת המינוי. מחד גיסא, מודגש הצורך להסיר כל מגבלה בתחום הרבנות ותלמוד התורה, ולהדגיש דווקא את האפשרויות הפתוחות: ”...הזהרו בבני עניים שמהן תצא תורה שנאמר יזל מים מדליו שמהן תצא תורה. ומפני מה אין מצויין תלמידי חכמים לצאת תלמידי חכמים מבניהן? אמר רב יוסף: שלא יאמרו תורה ירושה היא...” (נדרים פא ע”א); ”בשלשה כתרים נכתרו ישראל כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות...כתר תורה הרי מונח ועומד ומוכן לכל ישראל שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב כל מי שירצה יבא ויטול. שמא תאמר שאותם הכתרים גדולים מכתר תורה? ... הא למדת שכתר תורה גדול משניהם” (רמב”ם, הלכות תלמוד תורה ג,א). מאידך גיסא, האגדה מדגישה דווקא את הזכות הגדולה בשלשלת תורה (ראו בבא בתרא נט ע”א, ”והחוט המשולש”-ונראה שיש לכך השפעה על המינויים. **מומלץ לתת גם דוגמה שתומכת ב”מאידך גיסא”. צריך להחליט אם להשאיר את הפסקה כך או לפצל את המקורות ולכתוב אותם בפסקאות נפרדות**)

בתרבות האתית בה אנו חיים היום נתפש מינוי הקרובים כשיאה של השחיתות, ובשל העובדה שאין מדובר במינוי לאור כישורים כי אם במינוי לאור קשרים. מינוי כירושה נתפס כיום כפגם אתי, שכן הוא מנוגד לחובת המינוי הענייני כפי שבואר לעיל. למעשה, מדובר בפגם אתי כפול: כלפי הקהילה והציבור הזוכים בממונה שאינו ראוי, וכלפי המתחרים האחרים על התפקיד, שאינם יכולים להתמודד באופן שוויוני בשל עדיפותו של היורש.

כאמור, שאלה זו נידונה בתשובות רבות ובפסקי דין רבים. נדגים זאת בדברי הסיכום של הרב ישראל מאיר לאו במאמרו הדין בירושת התפקיד של רשם נישואין בישראל:

א. מחלוקת ראשונים היא אם בכלל שייך דין ירושה במינויים של מצוות. דעת המרדכי והרשב"א, שאין דין ירושה בזה, וכדבריהם פסקו המחבר בשו"ע והרמ"א. ואילו הרמב"ם סובר שיש ירושה בשררות ומינויים.

ב. גם לשיטת הרמב"ם יש להסתפק אם תפקידו של רשם נישואין אף הוא כלול במישרות המועברות מאב לבן בירושה, ויש לצדד שאין הוא נכלל בהן.

ג. מנהג המדינה כיום הוא שמישרות ציבוריות אינן נחלתו של איש, ואדם שהתמנה למישרה כזו אינו רשאי להעבירו על דעת עצמו לאחר, וגם לא להורישו לבנו אחריו.

על כן אם לעצתי יאזינו, יש לקיים מכרו כנהוג, ולאפשר לבן להגיש את מועמדו במכרו. אם ימצא הבן ראוי למינוי, כי אז יש לבכר את הבן על פני אחרים השווים לו, ונקיים בזה את דברי הספרי ותורת-כהנים, כפי שהביאם הרשב"א בתשובתו כנ"ל.

הרב ישראל מאיר לאו, ירושה במישרות ציבוריות, תחומין, יט, עמ' 16

המעייין היטב בדבריו יבחין בניסיון לנווט בין שני המוקדים - מנהג המדינה (קרי: הנורמות האתיות הנהוגות כיום) ודברי ההלכה לדעת חלק מהראשונים.

דומה כי כיום יש לתת משקל יתר להימנעות מירושה, בשל הכנסת מימד נוסף לדין, והוא העמדה הציבורית הרואה במינוי הנובע מירושה מינוי פגום שאינו ראוי מבחינה מוסרית. לעמדת הציבור מעמד הלכתי. התורה מצווה להיות נקי מד' ומישראל, וציינו לעיל את החובות המופלגות הנובעות מציווי זו. מעבר לכך, שמו של הקב"ה מתחלל בשעה שנעשה מעשה הנתפס כלא-מוסרי על ידי העם, על-אף שאין בו איסור הלכתי.

2. נכונות הרב לפנות את המקום כאשר יש טוב ממנו:

באופן כללי, כמעט ואין לדבר על הדחה בעולמה של הרבנות והדיינות. אמנם, אנו מוצאים סיפורי הדחה, ואפילו של הגדולים שבגדולים (דוד המלך הודח מתפקידו במרד אבשלום, וההלכה הכירה בכך בקבעה כי באותם שישה חודשים שהיה בורח מפני אבשלום היה מתכפר בשעירה כיחיד, ולא הביא קרבן של מלך [מקור]; רבן גמליאל שהודח מנשיאותו עקב יחסו לרבי יהושע ולחכמים אחרים), אולם אלו היוצאים מן הכלל. האגדה הייתה מודעת מאוד לקושי הנפשי של עזיבת התפקיד הרם: "תניא אמר ר' יהושע בן פרחיה: בתחילה כל האומר עלה לה אני כופתו ונותנו לפני הארי; עתה כל האומר לי לירד ממנה אני מטיל עליו קומקום של חמין, שהרי שאול ברח ממנה וכשעלה בקש להרוג את דוד" (מנחות קט ע"ב). על ההתפטרות של רבנים [של מי?]

סיפרו חכמים:

רבינו הוה ענותן סגי והוה אמר כל מה דיאמר לי בר נש אנא עביד, חוץ ממה שעשו בני בתירא לזקני, שירדו מגדולתן והעלו אותו. ואין סליק רב הונא ריש גלותא להכא אנא קאים לי מן קודמוהי, למה - דהוא מן יהודה ואנא מן בנימין, והוא מן דכריא דיהודה ואנא מן נוקבתא. א"ל ר' חייא רבה: והרי הוא עומד בחוץ! נתכרכמו פניו של רבי, וכיון שראה שנתכרכמו פניו א"ל ארונו הוא... (בראשית רבה לג, ג).

[כדאי להסביר את המדרש] לוותר

על כך

ברם, העובדה שאין הדחה מוסדית אינה מונעת את החובה האתית של הרב להדיח את עצמו? בשעה שהוא נכשל בחטא, או בשעה שנמצא טוב הימנו. כבודו של הרב מואצל לו מכוח העובדה שכבודו מבטא את כבוד שמייים. לפיכך, אין מדובר באחוזת נחלה פרטית, כי אם ביחס הנובע מתפקידו. על כן, בשעה שהוא נכשל בחטא ונמצא טוב ממנו למלא את מקומו - עליו לוותר. [כדאי לכתוב במפורש את המסקנה הנובעת מכך בעניין התפטרותו של רב] [כדאי לכתוב במפורש את המסקנה הנובעת מכך בעניין התפטרותו של רב. אולי: אפשר: לכן, כאשר הרב נכשל בחטא או נמצא טוב ממנו למלא את התפקיד, עליו לפנות את מקומו.]

אחד המבחינים ליישורה הפנימית ביחס לכבוד זה מתבטא בתגובתו של הרב לתפיסת מקומו על ידי אחר. האגדה מדגישה כי בשעה שהודח רבן גמליאל מהנשיאות "...לא מנע עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת" (ברכות כח ע"א). ועובדה זו התפרשה על ידי הרב קוק כמלמדת על טוהר כוונתו בשעה שנאבק עם רבי יהושע על סמכות הפסיקה:

להורות ניתן מזה על גודל נפשו וקדושתו, שכל מה שהיה חפץ להנהיג נשיאותו ברמה לא היה מפני איזו נטייה של כבוד עצמי, כי אם מפני שלפי דעתו כך היא חובת הנשיאות, ורק בהנהגה רמה כזאת תגיע לתכליתה להצלחת הכלל ברוחניות וגשמיות. אבל מצד עצמו היה עלוב ונוח, עד שעם כל עלבונו להעברתו לא חשב מאומה בזה ולא מנעהו פיזור נפשו ושום קפידיא מלמנוע עצמו מבית המדרש... " (עין אי"ה, ברכות א, ירושלים תשנה, עמ' 114).

האגדה גם מציינת את העובדה כי בשעה שעלה משה למרום וראה את דרישת התורה המופלאה של רבי עקיבא "...אמר לפניו: ריבוננו של עולם, יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי?! " (מנחות כט ע"ב). ממקומות אלה ואחרים נוספים עולה תפיסה אתית יסודית ביחס לטיב המינוי המוסדי. אין מדובר ברכוש אישי כי אם במעלה ציבורית, וכשזו אינה נזקקת עוד אין היא נותרת בבעלות התלמיד החכם.

ה. האתיקה בתחום העריות בעבודתו של הרב

1. יסודות האיסור:

ונשמרת מכל דבר רע - שלא יסתכל אדם באשה נאה ואפילו פנויה, באשת איש ואפילו מכוערת, ולא בבגדי צבע [של] אשה ולא בחמור ולא בחמורה ולא בחזיר ולא בחזירה ולא בעופות בזמן שנזקקין זה לזה...

עבודה זרה כ ע"א, ע"ב

מקור מרכזי זה מעצב את ההתנהגות הראויה של האדם בתחומי העריות מחוץ למסגרת נישואיו. ההלכה מגדירה קשר מיני מחוץ למערכת הנישואין כ"דבר רע", ומחייבת התרחקות לא רק מה"רע" עצמו, כי אם גם מ"כל דבר רע", לאמור: כל דבר הקשור לאותו רע והמביא להרהור בו. מעבר לאיסורים מעשיים מובהקים כמו איסור ייחוד, מגע פיזי בנשים זרות וכו' שהם איסורים משפטיים מובהקים, ישנו ציווי נורמטיבי כללי המחייב להישמר ולהתרחק מכל סוג של משמעות מינית [אולי עדיף: מכל מעשה הטומן בחובו משמעות מינית], בסדר גמור אפילו הסתכלות בבגדיה של אישה או בבעלי חיים בשעת הזיווג. מכאן באו גם הדרכות חז"ל כמו "...ואל תרבה שיחה עם האישה, באשתו אמרו - קל וחומר באשת חברו. מכאן אמרו חכמים, כל זמן שאדם מרבה שיחה עם האישה, גורם רעה לעצמו, ובוטל מדברי תורה, וסופו יורש גיהנם" (אבות א, ה). עקרונות אלו נכנסו להלכה בצורה מובהקת:

"צריך אדם להתרחק מהנשים מאוד מאוד, ואסור לקרוץ בידיו או ברגליו ולרמוז בעיניו לאחד מהעריות ואסור לשחוק עמה להקל ראשה כנגדה או להביט ביופיה ואפילו להריח בבשמים שעליה אסור, ואסור להסתכל בנשים שעומדות על הכביסה ואסור להסתכל בבגדי צבעונים של אישה שהוא מכירה אפילו אינם עליה שמא יבא להרהר בה..." (שולחן ערוך אבן העזר כא, א).

דא עקא. [עדיף לפתוח במילת ניגוד: למשל, אולם / דא עקא] עבודתו של הרב מחייבת אותו במעשים שלכאורה כלל אינם עומדים בנומרות אלה. אל הרב פונות גם נשים בשאלות, דבר הגורם לריבוי שיחה עימן

ולהתבוננות בהן; חלק מהנושאים הם נושאים אינטימיים מאוד, והרב פוסק לנשים בענייני טהרת המשפחה והקשר בינן לבין בני זוגן תוך עיסוק בנושאים הקשורים ביחסי אישות; הרב מלמד נשים, ובמעשהו זה הוא מתבונן בהן, מדבר עמן ובוחר אותן וכדו'. הרב גם מלמד עניינים שונים הנוגעים לצניעות הנשים. בכל אלה לכאורה אין הוא עומד בתביעות אותן תובעת ההלכה משאר בני האדם, ואילו היה מדובר באחרים היה פוסק כי עליהם לשמור על כללים הלכתיים ולא לנהוג בדרך זו - מהי ההצדקה ההלכתית למציאות זו? כיצד הדברים מתיישבים עם החובות האתיות המיוחדות? השאלה הולכת וגוברת לאור המודעות כי אפילו בניו של הכהן הגדול נפלו בסכנה זו - חפני ופנחס במשכן שילה, ועל עוצמת הפיתוי אנו למדים מסיפורו של רב עמרם חסידא (ראו קידושין פא ע"א). **מומלץ להציג את הסיפור או להציג את מקורו**

מעבר לעולמו הפנימי של הרב והתמודדותו עם שאלות אתיות בדבר הפער בין פסיקותיו להתנהגותו, ישנן סכנות אתיות אחרות בעבודתו של הרב עם נשים. יש לזכור כי הרב הוא בעל סמכות. הוא נתפס בצדק בעיני האנשים והנשים הנוקקים לו כמורם מעם, וכמי שיש להניח כי התנהגותו ומעשיו נעשים בצדק וביושר. כיוון שכך, קיימת סכנה שהוא ינצל את מעמדו בעיני הבריות, ובעיקר בעיני הנשים הבאות לשאול בתורתו, והן תשתכנענה כי מעשים שהוא עושה הם מעשים ראויים, בעוד שהוא נוהג כנבל ומנצל את תמימותן. בתור שכזה מוטלות עליו חובות אתיות רחבות בהרבה מאשר אלה המוטלות על אדם רגיל.

2. הדרך בה התמודדו חכמים עם המשמעות ההלכתית של סוגיה זו:

ההלכה התמודדה עם חלק משאלות מעין אלו. בשעה שעסקה בעולמו הפנימי של מי שחייב לעסוק בעניינים שבינו לבינה, קבעה כלל הלכתי הקרוי "בעבדיתיה טריד":

...ולטעמיך הא דאמר רב יהודה מין במינו מותר להכניס כמכחול בשפופרת (בשעת הרבעת
הבהמות), הא קא מסתכל? ! אלא בעבדיתיה טריד, הכי נמי בעבדיתיה טריד
עבודה זרה כ"ב

הגמרא פוסקת אפוא כי מותר לאדם להרביע בהמות על בסיס ההנחה כי בשעה שהוא עובד אין ליבו פנוי להרהור. למעשה מדובר בפסק המבוסס על שתי נקודות הנחה. ראשונה בהן היא ההנחה האמפירית כי אין לבו של אדם פנוי להרהורי תאוה בשעה שהוא עוסק במלאכתו. שניה בהן היא הקביעה ההלכתית כי אם אין הרהור הדבר מותר מבחינה הלכתית. עיקרון זה משמש תשובות רבות בהלכה.

כיוון שני להתמודדות הנמצא בדברי חכמים הוא מעשהו של אבא אומנא:

הוה קא חלשא דעתיה דאביי משום דאבא אומנא, אמרו ליה: לא מצית למיעבד כעובדיה!
ומאי הווי עובדיה דאבא אומנא? דכי הווי עביד מילתא הווי מחית גברי לחוד ונשי לחוד,
ואית ליה לבושא דאית ביה קרנא דהוות בזיעא כי כוסילתא כי הוות אתיא ליה איתתא הווי
מלביש לה כי היכי דלא ניסתכל בה...

תענית כא ע"ב

מדובר ביצירת מסגרת מעשית ראויה, המאפשרת לחכם או לבעל המקצוע להסתכן הרבה פחות בעבודתו.

כדרכה של ההלכה, אין היא פונה רק למסגרות, אלא מדריכה את הרב גם בתחומי התודעה העצמית:

רבי מנחם חתניה דר' אלעזר בר אבונא בשם ר' יעקב בר אבינא: אם באת אישה לפניך לבית המדרש לשאול לך שאלה על כתמה ועל נידתה תהא רואה אתה כאילו שיצאת מירכיך ואל תתן עיניך בה ותתפחד מדינה של גיהנם

שיר השירים רבה ג, טז

רבי מנחם מדריך את הרב לא להתחמק משאלות בענייני אישות, אך להיות מודע לבעיה, והפתרון שהוא מציע לרב הוא להתייחס אל אותה אישה כאל בתו, כך שאין משמעות מינית לעובדת העיסוק המשותף בעניינים אינטימיים הנוגעים לה, וכן שלא להתבונן בה באופן מיוחד, כשם שאין אדם מתבונן באופן מיוחד בבני ביתו. בכך ממותנות חלק מהבעיות האתיות שבפער בין ההלכה הפסוקה בענייני נשים לבין הפרקטיקה של עבודת הרב.

3. ניצול המרות:

כאמור לעיל, היבט אחר של הסכנות האורבות לרב הוא ניצול הסמכות, וכבר הזכרנו במאמר זה את בני עלי, שניצלו את סמכותם כדי לעשות מעשה שנחשב בעיני הכתוב כשכיבת הנשים הצובאות פתח אוהל מועד. הדבר מלמד אפוא על סכנות מיוחדות דווקא מצד בעלי המרות, לא רק מההיבט העוסק בחומרה הגדולה של דיני עריות ובעיקר בצד שבין אדם למקום, כי אם גם מההיבט של בן אדם לחבירו.

גם כאן ההלכה צועדת בדרכים המקובלות בה. ההלכה מחייבת מחסומים ראויים בין גברים לנשים; היא פעלה הן במישור המוסדי (דיני ייחוד ומגע שהוזכרו לעיל) והן במישור הנורמטיבי של מצווה כללית המחייבת הישמרות מכל דבר רע. כל זה מחייב באופן מיוחד את בעלי הסמכות. ואכן, בשנים האחרונות החלו להיכתב כללים אתיים מיוחדים המחייבים את העולם הרבני. כללים אלה, שנכתבו ביוזמת נשים ורבנים, מבקשים להתמודד עם אותה בעייתיות הנוצרת מהמציאות. לאור ציווי התורה המחייב הישמרות מכל דבר רע, נראה כי לכללים אלה תוקף גבוה מאוד בעולם ההלכתי, וראוי שייחפכו לחלק בלתי נפרד מהחיים.

ניתן לראות את הבסיס לקביעות **אלה-המחייבות זהירות מקבלת טובות הנאה** **אילו קביעות? הכללים של הפסיקה הקודמת, או הקביעה העקרונית בנוגע לסכנה שבמרות?** גם בהתייחסות המיוחדת של ההלכה לאיסור הפיכת התורה לקרדום לחפור בה. בשני נאומים בתנ"ך אנו מוצאים את גדולי ישראל מדגישים את העובדה שלא נהנו מצאן מרעיתם - בנאומו של משה בפרשת קורח ובנאום מינוי המלך של שמואל הנביא. על פי פשוטו של מקרא נראה כי מדובר בהנאות שלא כדין, ומשה ושמואל קושטים עצמם קודם שקשטו אחרים. ברם, חז"ל דרשו כי מדובר בהקפדה יתרה שלא להנות גם הנאות היתר: "...לא חמור אחד מהם נשאתי - מה שהיה דרכי ליטול לא נטלתי מהם. בנוהג שבעולם אדם שהוא עושה בהקדש נוטל שכרו מן ההקדש, ואני בשעה שהייתי יורד ממדין למצרים היה דרכי ליטול מהן חמור שבשביל צרכיהם אני יורד ולא נטלתי. וכן שמואל הצדיק אמר הנני ענו כי נגד ה' ונגד משיחו את שור מי לקחתי וחמור מי לקחתי, שור שהייתי מקריב לקרבן ומבקש רחמים עליהם וכן למשוח עליהם מלך משלי היה שנאמר עגלת בקר תקח בידך וגו' ולא נטלתי משלהם..." (ילקוט שמעוני במדבר, רמז תשן). חז"ל גם ציינו את שמשון שביקש "ריבונו של עולם: זכור לי עשרים (ושתיים) שנה ששפטי את ישראל ולא אמרתי לאחד מהם העבר לי מקל ממקום למקום" (סוטה י ע"א).

אין מדובר רק בהנאה ממונית כי אם גם בשימוש בכבוד הניתן לתלמידי החכמים. אחת האגדות המלמדות על כך מסיימת בעמדת ר' ישמעאל ברבי יוסי: "...מי שצריך לו עם קודש יפסע על ראשי עם קודש, מי שאין צריך לו עם קודש היאך יפסע על ראשי עם קודש" (יבמות קה ע"ב). אנו מכירים את נוהגם של חכמים להצטער על שימוש במעמד הרבני כדי להציל עצמם: "...כל ימינו של אותו צדיק היה מצטער על דבר זה אמר אוי לי שנשתמשתי בכתרה של תורה. ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: כל המשתמש בכתרה של תורה נעקר מן העולם..." (נדרים סב ע"א).

בתקנות בית הדין הוולונטרי שהוקם על יד מכוון ארץ חמדה (ולא פורסמו ברבים) הובאו דוגמאות שונות לשימוש לא אתי במעמדו של הדיין, ולמעשה אף במעמדו של הרב. דוגמה לדבר היא נייר המכתבים הרשמי: שימוש בנייר המכתבים של הרב בשעה שהוא עוסק בעניינים פרטיים. זו דוגמה חשובה להבהרת המחסום האתי העומד בפני ניצול הסמכות. דומה שאת הזהירות מפני ניצול סמכות ניתן לקשור גם באיסור זה-השימוש בניירות רשמיים כאשר מדובר באינטרסים פרטיים. [של הנייר או של עשיית התורה קרדום לחפור בה?].

1. סיכום

את הפרק זה נייחד לסיכום הנלמד עד עתה בתחום האתיקה הרבנית. הכוונה אינה לשוב ולדון בסוגיות בהן דנו, כי אם להעלות עקרונות יסוד שעלו תוך כדי הדיון, כדי שנוכל להשתמש בהם גם בהמשך דרכנו.

המקורות

בחלקים השלישי והרביעי במאמר זה בחנו שבעה סוגים של מקורות היכולים לשמש בדיון על אתיקה יהודית. בדיון על האתיקה הרבנית השתמשנו במרביתם. הבה נציג זאת:

(במקור זו טבלה, צריך להסתכל בקובץ המקורי באתר)

התחום העקרוני

השימוש בתחום האתיקה הרבנית

מצוות העוסקות באופן ישיר בנושאים אתיים

איסור לקיחת שוחד; איסור הטיית דין; התכונות החיוניות במינוי דיינים בישראל; "ונשמרת מכל דבר רע"

הרחבה של מושגי המצוות עצמן לתחומים אחרים

לבלתי רום לבבו מאחיו; ולבלתי סור מן המצווה ימין ושמאל; "זקן ואינה לפי כבודו" ועוד ועוד.

"ועשית הישר והטוב" העולה מתוך המצוות

"לא ירבה";

"והייתם נקיים מד' ומישראל"

הכללים האתיים השונים יונקים כולם מוהייתם נקיים מד' ומישראל.

עקרונות אתיים בהם התורה עצמה משתמשת

קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים;

דברי הנביאים ודברי אגדה

המאבק בבני עלי בספר שמואל; "אל תהי דן יחידי"; התנהגותם של חכמים בהימנעות מפסיעה על ראשי

עם קודש וכדו'.

עקרונות אתיים הנמצאים בהלכה

תשובת הרשב"א על קמעא קמעא;

עקרונות אתיים הלקוחים מהפילוסופיה הכללית ומההומניסטיקה האוניברסלית

הניתוח של בעיית העוצמה והכוח

מובן כי בכל תחום ובכל עניין ניתן להרחיב עוד יותר, ואף להציע צורות מיון שונות, ואלו דוגמאות בלבד, המאפשרות את הדיון כראוי. [הטקסט המואר מופיע במאמרים הראשונים שנמצאים באתר הישיבה ולא במאמר. האם להשאיר את המקורות הרלוונטיים למאמר או להשמיט פסקאות אלו?] להשמיט

נוסיף עוד כמה עניינים שהתבררו במהלך דרכנו.

הכוח והעוצמה:

אחד היסודות העיקריים בתחום האתיקה הוא אבחון המקומות בהם נדרשת הדרכה אתית מיוחדת. בכל מקום בו מוענק לגורם אנושי כוח מיוחד - שם יש צורך חיוני בשימוש בכללים אתיים, לשני הכיוונים. בדרך כלל יש צורך להקפיד הקפדה יתרה שבעל העוצמה יגביל את העוצמה שלו, ויתחום אותה רק בגבולות הצורך החיוני בשימוש בכוח זה. מאידך גיסא, לעיתים ישנו פגם אתי כאשר בעל העוצמה אינו משתמש בה במקום בו הוא חייב לעשות זאת. לדוגמה: רבן שמעון בן גמליאל ביקר את רבי עקיבא שאמר כי לו הוא היה יושב בסנהדרין לא היה נהרג בה אדם מעולם, באומרו כי דווקא אי-שימוש בכוח משמעו ריבוי שופכי דמים בישראל.

לרב בישראל יש עוצמה רבה. הדבר נכון לא רק כאשר מדובר ברב הנושא בתפקיד רשמי ויש בידו להשתמש בכוח שהרשמיות מעניקה לו, כי אם גם בעולמו של הרב הפועל במסגרת וולונטרית, והכוח המוענק לו הוא מכוח אמונתם המוצדקת של צאן מרעיתו במעמדו החיוני של הרב בישראל. לפיכך, חלים עליו כללים אתיים. אנו נטען כי הדבר נכון ביחס לכל נושא עוצמה - איש תקשורת, רופא, איש עסקים וכדו', ולמעשה לגבי כל אדם, כי כמעט לכל אחד עוצמה מסוימת, ולו במסגרת משפחתו.

דרכי ההתמודדות:

ההתמודדות עם סיכונים אתיים בעולמה של תורה נעשית בשתי דרכים. הראשונה בהן משותפת לבריות כולן, והיא יצירת מסגרות ראויות המאפשרות בלימה של הסיכונים. מסגרות כגון אלה הן הפרדת רשויות ראויה, בקרה ושיפוט, דמוקראטיזציה, רענון והחלפת מנהיגות ועוד. ההלכה מאמצת חלק ממסגרות אלו (לדוגמה: מצוות מינוי מלך) ורואה בהן חשיבות מרובה. אולם, ככלל יש לאמץ את התפיסה כי מסגרות אינן מבטיחות דבר - הן מאפשרות תפקוד משמעותי יותר, ומעניקות מרחבי פעולה טובים, אולם אין בהן הבטחה כלשהי. אפילו במשכן יכולים להיות כוהנים מושחתים.

הדרך השנייה, שהיא ייחודית לעולמה של ההלכה, היא העמידה מול הקב"ה. מדובר בצו נורמטיבי, היונק מהאמונה העמוקה בריבונו של עולם ובמחויבות של האדם מולו. לפיכך, בדיונים אתיים רבים הנמצאים בספרות השו"ת אנו מוצאים את המינוח "והדברים מסורים ללב", או "ובלבד שיכוון לבו לשמיים" וכדו'. ביטויים אלה אינם פונים למסגרות הפעילות כי אם לתוכן הפנימי של האדם מבקש האמת וקרבת הא-לוהים. לפיכך, יש בידי עולמה של תורה להתוות דרך נוספת ומיוחדת בתחום ההתמודדות עם הסכנות האתיות.

דמויותיהם של חכמים:

רבים כתבו על הייחוד של הצגת דמויות האבות והצדיקים לאורך הדורות במקורות היהודיים. כבר חכמים אמרו כי בסך הכל היו בהיסטוריה התנכ"ת ארבע דמויות שמתו בעטיו של נחש (לאמור: שלא חטאו), וכל שאר הדמויות נאלצו להתמודד התמודדות רבות יש להניח שגם לדמויות שלא חטאו היו התמודדויות בחייהן,

אולם הן עמדו בהם, ולכן הניסוח העדיף הוא – "וכל שאר הדמויות חטאו" או ניסוח מעין זה. נכון אין קדושינו דומים לקדושי דתות אחרות, המתוארים כמי שנמצאים מעל כל החולשות האנושיות. קדושינו שלנו הם בני אדם, המתמודדים בהצלחה מרובה עם תכונות אנושיות, ובכך מתעלים והופכים להיות מרכבות לשכינה האלוהית. לפיכך, סיפור קורות חייהם, הדרכים בהן התמודדו עם עולמם הפנימי, הכרתם את עצמם ואת המסגרת בה הם פעלו ועוד ועוד – הם חלק בלתי נפרד מהמשנה האתית של תורת ישראל. "גדול שימושה יותר מלימודה", וזו המשמעות העמוקה של הלימוד המיוחד מאורחות חייהם של צדיקים. הם עצמם מהווים דמויות מופת בניווט בתוך העולם האתי.

הדילמה האתית:

כמו בחלק גדול מהעניינים הקשורים בעולמה של ההלכה, כך גם הנושאים האתיים השונים. מדובר בדרך כלל בדילמה, לאמור: בקטבים שונים המושכים כל אחד לכיוונו, וקשה מאוד להכריע מהו הדבר הנכון לעשותו. כבודו של הרב, לדוגמה, הוא יסוד חשוב מאוד בעולמה של ההלכה, כיוון שנמשל כבודו לכבוד המקום ("את ד' אלקיך תירא – לרבות תלמידי חכמים (פסחים כב ע"ב) [מקור], והוא נושא דברו של ריבוננו של עולם בעולם. לפיכך, יש מקום להאדיר אותו ולהעצים את העיסוק בו. דא עקא, דווקא כבוד זה אורב כסכנה גדולה, העלולה לדרדר את הרב לשימוש בתורה כקרום לחפור בו.

ישנן כמה תשובות בהלכה הקשורות בכך, ביניהן זו הנודעת של בעל ה"חיות יאיר" על "...צורבא מרבנן חריף ובקי ומתמיד יודע נגן בכמה מיני כלי זמר שאל אם הרשות בידו לנגן בכינור לפני חתן וכלה הן בהליכתן לחופה או במשתה של מצוה חתונה או נימא דאסור לו לבנות עצמו מפני כבוד תורתו..." (חיות יאיר, רה). בתשובה זו הוא פורס את השיקולים והמקורות השונים בתחומים אלה, ואנו יכולים לעקוב אחר הדילמה הגדולה. תרבות המחלוקת אך מעצימה תופעה זו, העוסקת בהבהרת ההיגיון בשני הכיוונים, והצורך להכריע בין שני הקטבים. הדילמה היא המאפיין המובהק של העיסוק בשאלות אתיות. [לא ברורות השורות האחרונות: באיזו תופעה מדובר ומי מהביר את ההיגיון – תרבות המחלוקת או התופעה? אולי כדאי לנסח כך: תרבות המחלוקת אך מעצימה דילמה זו, בהיותה עוסקת בהבהרת ההיגיון בשני הכיוונים...] [כדאי להוסיף כמה משפטים לסיום המאמר]

החיפוש אחר עקרונות אתיים בעבודתו של הרב הוא אחד הבסיסים להאדרת דמותו של הרב בעיני אלוקים ואדם. קשה לראות חילול השם גדול יותר מאשר המציאות הקיימת היום בה אין זהות בתפיסה הציבורית בין העולם הרבני ובין יסודות צדק ומוסר. דווקא החתירה המתמדת לאתיות של התנהלות הרב היא שתגביר את האהבה לעולם הרבנות ואת הזיקה לתורת ישראל, ובכך נתקדם עוד יותר לקראת הופעה מלאה יותר של תורת ישראל.